

تربیت نسلی که باورها، دانایی‌ها و توانمندی‌های لازم را برای رشد و تعالی خود و پیشرفت و توسعه جامعه در ابعاد فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... داشته باشد، رسالت خطیر آموزش و پرورش است. تحقق این مهم، نیازمند فراهم آوردن زمینه رشد و تعالی همه‌جانبه متربیان و تسهیل فرایند شکل‌گیری هویت آنان، متناسب با فطرت الهی در نظام آموزشی، است. از سوی دیگر آموزش و پرورش به‌عنوان نوعی نهاد پویای اجتماعی، در راستای ایجاد تمدن نوین اسلامی، وظیفه دارد، میان گذشته، حال و آینده ارتباط برقرار کند و ضمن انتقال موارث گذشته به نسل امروز، آنان را برای زندگی فردا آماده سازد. بر این اساس، آموزش و پرورش نیز هم‌چون سایر نهادهای اجتماعی و فرهنگی دیگر، عهده‌دار رسالت سترگ هویت‌یابی برای نسل امروز است.

کلیدواژه‌ها: آموزش تاریخ، هویت ملی، برنامه درسی ملی.

هویت‌یابی نسل کودک و نوجوان

تأثیر آموزش تاریخ در شکل‌گیری هویت ملی

از منظر برنامه درسی ملی

سید امیر رون

عضو کارگروه تلفیق برنامه درسی ملی

یکی از عوامل مؤثر در فرایند هویت‌یابی نسل کودک و نوجوان، تبیین و تحلیل صحیح واقعیات تاریخی در برنامه‌ها و کتاب‌های درسی است تا بتوان با تکیه بر آن، از طریق شناخت گذشته پر فراز و نشیب تاریخی کشور، چگونگی حرکت به سوی آینده راقم زد. تاریخ جریان پیوسته‌ای با فراز و فرودهای فراوان است که حرکت آن از گذشته تا امروز تداوم داشته است. بنابراین، تکوین و تعالی هویت امروز ما نیازمند داشتن تبیین صحیح از جامعه و تاریخ گذشته خودمان است. این تبیین زمانی مفید و مؤثر خواهد بود که مبتنی بر مبانی الهی و ارزش‌های اسلام ناب محمدی(ص) و منطبق با دلالت‌ها و اصول مکتب و یافته‌ها و قواعد تاریخ‌نگاری معتبر علمی و پژوهشی باشد.

مسئله هویت ملی

هویت ملی ما ایرانیان، تلفیقی از مؤلفه‌های ایران، اسلام و انقلاب اسلامی است. در شرایط جدید جامعه که علاوه بر هویت ملی، هویت جهانی نیز رخ نموده است، تعیین رابطه‌ای اثربخش و پایدار بین این هویت و مؤلفه‌های یادشده، به‌منظور تبیین هویت ملی به عنوان هویت واحد، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

اکنون این سؤال قابل طرح است که: به‌منظور تقویت و پایدارسازی «هویت ملی»،

«برنامه درسی ملی» چه اصولی را باید در تدوین و اجرای برنامه‌ها و کتاب‌های درسی تاریخ مدنظر قرار دهد؟ در پاسخ به این سؤال، نظر خوانندگان محترم، بویژه دبیران تاریخ را به توضیحی در این باب جلب می‌کنم.

مبانی برنامه درسی ملی شامل گزاره‌هایی توصیفی-تبیینی است درباره حقیقت وجود و احکام آن، واقعیات جهان (هستی‌شناسی) واقعیت وجود، ترسیم سیمای انسان (انسان‌شناسی) شناخت آدمی و حدود و ثغور آن (معرفت‌شناسی)، منابع و مصادیق ارزش‌ها (ارزش‌شناسی) و بالأخره شأن و جایگاه دین اسلام و مقاصد تربیتی آن در برنامه‌های درسی (دین‌شناسی). بیان این گزاره‌ها از آن جهت ضروری است که آموزه‌های دین اسلام، به‌عنوان دین حق، و همین‌طور اصولی از روان‌شناسی و جامعه‌شناسی، برگرفته از مطالعات و یافته‌های معتبر علمی و پژوهشی، در همه اجزا و عناصر برنامه‌های درسی (اهداف، محتوا، روش و ارزش‌یابی)

مدخلیت دارند و به مثابه ملاک و معیاری اساسی، بر برنامه‌های درسی و تربیتی نظارت می‌کنند.

هستی و تاریخ

نظام آفرینش، موجودی سیال است و صیرورتی پیوسته و به سوی خداوند دارد (بند ۱/۱/۹ برنامه درسی ملی). جهان طبیعت در حال شدن و دگرگونی و حرکت مداوم است (۱/۱/۱۱ برنامه درسی ملی). همه انسان‌ها مسافرانی هستند که در سیر و سفر مادی و معنوی خویش به سوی مقصدی در حرکت‌اند. همه آدمیان با کاروان هستی همراه و مسافران این کاروانند و چه بخواهند و چه نخواهند، همراه با کاروان به سوی ابدیت راه می‌پیمایند. در این حرکت یک سیر وجود دارد و یک صیرورت که همانا سیر حرکت انسان‌هاست به گونه‌ای تاریخمند تا شدن نهایی.

همه باید موقعیت‌ها یعنی قطعه‌های زمان و مکان را طی کنند، ساعتی به ساعتی و محلی به محلی و... علاوه بر این سیر، صیرورتی هم وجود دارد و آن حرکت همراه با تحول (فراموختی)، دگرگونی و تغییر همراه با تکامل است. صیرورت حرکت باطنی

انسان‌ها به سوی کمال و تحول

ملکوتی و معنوی است. اگر کسی در این مسیر، تحول اندیشه‌ای، اعتقادی، علمی، عملی و اخلاقی در بستر تاریخ زندگی نداشته باشد، اگرچه در سیر تاریخ است، اما به فقرا می‌رود، چرا که جهان هستی فطرتی خدایی یعنی به سوی او بی دارد.

حق و باطل

جنگ عمر بن سعد با امام حسین (ع) به انگیزه تصدی حکومت ری و گران، جنگ معاویه با امام علی (ع)، شهادت امام موسی کاظم (ع) و امام رضا (ع) به دست هارون و مأمون با وجود این‌که از حقانیت امامان (ع) خبر داشتند، اعمال جنایات و شکنجه‌های بسیار امویان و عباسیان بر [علویان و] شیعیان بر سر خلافت [مطهری، ۱۳۷۳] نمونه‌هایی از سرکشی نیروهای درونی تعدیل نشده انسان‌های صاحب‌قدرت در طول تاریخ است. کاروان انبیا و اولیای الهی حرکتشان همراه با تکامل است. ابراهیم (ع) قهرمان توحید و صاحب دین حنیف می‌فرماید:

«أنتی ذاهب الی ربی سیه‌دین»: «همانا من رونده به سوی پروردگار هستم، زود باشد که به هدایت پروردگارم برسیم» [صافات/۹۹].

حرکت به سوی شهر آرمانی ظهور یا مدینه فاضله الهی، مسافرانی می‌خواهد که به همه جوانب سفر آگاه باشند، آداب سفر را بدانند، نقشه

راه و استراتژی

حرکت داشته باشند،

معتقد به مقصد باشند، راهبر

را بشناسند، لوازم سفر را آماده کرده باشند، قدرت برطرف کردن موانع راه را داشته باشند و از همه مهم تر قبل از رسیدن به شهر آرمانی مهدوی، اصول شهروندی و قواعد آرمان شهر را تمرین کرده و رعایت کنند

بر این اساس می توان انتظار داشت، همه معارفی که به انسان عرضه می شود و یا خود او کسب می کند، باید جهت توحیدی داشته باشد. «همه از او هستیم و به سوی او در حال حرکت و رجعت» [بقره/۱۵۶]. اکنون که مسیر حرکت واحد است، باید با نقشه ای واحد حرکت کرد، و این نقشه را از آموخته های هماهنگ دریافت. یکی از راه های اساسی برای تحقق این هدف مقدس، این است که معلم درس تاریخ ذهن متربی را از این که «چه هست؟» به این که «چرا هست؟»، «از کجاست؟»، «در کجاست؟»، «به کجا می رود؟» و «چگونه می رود؟» معطوف کند، تا انقلابی در بصیرت متربی رخ دهد.

پیامبران و تاریخ

حدود نهمصد آیه قرآن کریم درباره حضرت موسی (ع) و بنی اسرائیل است؛ مردمانی که سالیان دراز زیر ستم سوختند و ساختند و با قیام حضرت موسی (ع) از شر فرعون نجات یافتند، حکومتی مستقل به رهبری حضرت موسی (ع) تشکیل دادند و البته سرکشی هایی نیز داشتند که مورد عتاب خداوند قرار گرفتند در مواردی نیز خداوند درباره آن ها فرمود: «انی فضلکم علی العالمین» [بقره/۴۷]: «ای بنی اسرائیل!

من شما را بر

مردم عصر خودتان برتری

دادم»؛ اما در جای دیگر قرآن می خوانیم: «و باؤوا بغضب من الله» [آل عمران/۱۲۲]: «آنان گرفتار قهر و غضب الهی شدند». چگونه ملتی عزیز، ذلیل می شود؟ قرآن راز این ذلت را این گونه بیان می کند:

۱. علما و دانشمندان یهود قانون

آسمانی را تغییر دادند [مائده/۴۱].

۲. تجار و بازرگانان به سراغ ربا رفتند

[نساء/۱۶۱].

۳. گروهی جذب گوساله طلایی

سامری شدند و به دنبال او رفتند و

گوساله پرست شدند [بقره/۵۴].

۴. عمووم مردم رفاه طلب شدند و

از جنگ و دفاع پرهیز کردند. وقتی هم

حضرت موسی (ع) به آن ها فرمود که در

این شهر جبار و ستمگری هست، برویم

با او بجنگیم، گفتند: تو با خدایت به جنگ

برو، ما این جا نشستیم [مائده/۲۴].

همیشه نجات افراد یا امت ها در پرتو

صفات و افعال شایسته بوده و سقوط افراد

یا امت ها نیز در پرتو صفات و افعال زشت

صورت گرفته است. از این رو قرآن کریم

در کنار بیان تاریخ و سرگذشت اقوام یا

افراد، فلسفه تاریخ را نیز بیان می کند تا

مایه عبرت و درس زندگی برای همه باشد

[یونس/۱۳]. برخی از علل شکست امت ها

از نظر قرآن عبارت است از: ۱. طغیان [طه/

۸۱]، ۲. گناه [انعام/۶]، ۳. ترس و بی تفاوتی

[مائده/ ۲۴؛ صافات/ ۱۳]، ۴. التقات [بقره/

۸۵]، ۵. بخل و دنیاپرستی [بقره/ ۱۹۵]، ۶.

تفرقه و اختلاف [انفال/ ۴۷] و ۷. سستی

[آل عمران/ ۱۵۲].

تاریخ ایران همانند تاریخ هر کشور

ذکر افتخارات و تجربیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تاریخ ایران و پیروزی های نظامی، رشادت ها و جان فشانی های شهیدان و تلاش های مذبوحانه استعمارگران و مقابله با دسیسه های آن ها و... موجب تقویت روحیه اعتماد به نفس، عزت نفس، استقلال طلبی و تقویت روحیه افتخار به مسلمانی و ایرانی بودن و نیز آماده کردن متربیان برای دفاع از میهن اسلامی و دستاوردهای آن است

دیگر، شاهد شکست‌ها و پیروزی‌ها، ناکامی‌ها و کام‌یابی‌ها و فراز و فرودهای فراوان است. رعایت انصاف و همه‌جانبه‌نگری در بیان حقایق تاریخی و تجزیه و تحلیل مبتنی بر واقعیت‌ها، از پدیده‌های تاریخی است و در عرصه‌های زندگی به متریان روحیه «تدبیر و شجاعت در برخورد با حقایق» می‌بخشد. مطلق‌انگاری و چشم‌پوشی عمدی از کاستی‌ها و نواقص، از آسیب‌های عمده بررسی پدیده‌های تاریخی است. بیان تحلیلی عبرت‌ها و عوامل پدیده‌های تاریخی و تجزیه و تحلیل منطقی آن‌ها و نیز توجه به نقش مثبت و منفی مردم در ارتباط با عرصه‌های چهارگانه زندگی یعنی خویشتن، خداوند، خلق و خلقت با محوریت خداوند در بستر تاریخ، دانش‌آموزان را از جزئی‌نگری، سطحی‌نگری و مطلق‌انگاری رهایی می‌بخشد. نگاه جامع به تاریخ و بازشناسی هویت ملی بر مبنای مؤلفه‌های اسلام، ایران و انقلاب و تأثیرپذیری و تأثیرگذاری متقابل آن‌ها با توجه به شرایط عصر حاضر به عنوان یک هویت واحد، از ضروریات است. به این معنا که ضمن رعایت کلیت و جامعیت تاریخ از منظر عناصر پنج‌گانه الگوی هدف‌گذاری برنامه درسی ملی (تفکر و تعقل، ایمان و باور، علم و آگاهی، عمل و مجاهدت و اخلاق) و عرصه‌های چهارگانه آن (خویشتن، خداوند، خلق و خلقت با محوریت خداوند) به جریانات و حوادث اصلی و دستاوردهای تحولات سازنده تاریخ می‌انجامد.

ذکر پیشینه درخشان

ذکر افتخارات و تجربیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تاریخ ایران و پیروزی‌های نظامی، رشادت‌ها و جان‌فشانی‌های شهیدان و تلاش‌های مذبحانه استعمارگران و مقابله با دسیسه‌های آن‌ها و... موجب تقویت روحیه اعتماد به نفس، عزت‌نفس، استقلال‌طلبی و تقویت روحیه افتخار به مسلمانی و ایرانی‌بودن و نیز آماده‌کردن متریان برای دفاع از میهن اسلامی و دستاوردهای آن است.

سخن آخر

مطابق مفاد برنامه درسی ملی، زندگی توحیدی مستلزم شناخت کنش‌های آدمیان، پیش‌بینی کنش‌ها، پیامدهای آن‌ها و ارزش‌گذاری در مورد کنش‌های خوب و بد و تربیت فردی و اجتماعی است که عمدتاً حوزه یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی متکفل آن است. حصول تربیت متعالی در گرو رابطه و تعامل متقابل فرد و جامعه در سایه سرمشق (اسوه)‌های متعالی است. آموزش‌های این حوزه برخاسته از فرهنگ و تاریخ جامعه، در خدمت هویت تاریخی و فرهنگی آن و بسترهای لازم برای تحقق عدالت و

پیشرفت را فراهم می‌آورد. آموزش تعامل مسئولانه با جامعه و مسائل آن و نیز ارتقای توان‌شناختی، نگرشی و مهارتی در متریان، برای اصلاح دین‌مدارانه مسائل زندگی فردی و جمعی آنان، از کارکردهای مهم این حوزه است.

تا پایان دوره آموزش عمومی، مفاهیم و مهارت‌های پایه این حوزه در قالب تجربیات یادگیری تلفیقی ارائه می‌گردد و فرصت درک مفهوم موقعیت در ابعاد مختلف آن را فراهم می‌کند. در دوره دوم متوسطه، برحسب ورود متریان به شاخه نظری یا گرایش/ رشته علوم انسانی، محتوا جنبه نیمه تخصصی پیدامی‌کند و حوزه‌های محتوایی چون فرهنگ، تاریخ، جغرافیا، روان‌شناسی، اقتصاد، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، ارتباطات، سیاست و حقوق به صورت مستقل ارائه خواهد شد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. برنامه درسی ملی. نگاشت سوم. اردیبهشت ۸۹. تهران.
۳. مطهری، مرتضی. حماسه حسینی. انتشارات صدرا. ۱۳۷۳.